

بررسی رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی (مورد مطالعه: شهر یاسوج)

سیروس احمدی، دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه یاسوج*

اصغر میرفردی، دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه یاسوج

محمدحسین ابتکاری، دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه یاسوج

چکیده

دین و آموزه‌های آن می‌تواند با ایجاد باورها و ارزش‌های مشترک میان پیروان خود، موجبات شکل‌گیری، استحکام و دوام سرمایه اجتماعی را فراهم آورد، اما این مفهوم کمتر مورد توجه محققان رشته‌های مختلف قرار گرفته است. بر این اساس، این پژوهش با هدف میزان تأثیر هویت دینی بر سرمایه اجتماعی در بین شهروندان شهر یاسوج انجام گرفته است. در این تحقیق، چارچوب نظری با استناد به نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی (جاکوبز، پاتنام، فوکویاما، لین و کلمن) و نظریه‌پردازان هویت دینی (کلارک و استارک، گیدنز و دورکیم)، تدوین گردید. شیوه تحقیق پیمایشی و با نمونه‌ای به حجم ۳۸۲ نفر با ابزار پرسشنامه در پانزده محله شهر یاسوج انجام گرفت. نتایج تحقیق نشان دادند هویت دینی و ابعاد آن، رابطه مثبت و معناداری با سرمایه اجتماعی دارند. نتایج تحقیق همچنین نشان داد ورود متغیرهای جمعیتی به عنوان متغیرهای کنترل به مدل، باعث افزایش ضریب تبیین می‌شود، اما این افزایش اساساً ناشی از متغیر سن و سایر متغیرهای جمعیتی سهم معناداری در پیش‌بینی سرمایه اجتماعی ندارند. نتیجه‌گیری اصلی تحقیق این است که با ارتقای هویت دینی می‌توان سرمایه اجتماعی را افزایش داد. **واژه‌های کلیدی:** هویت دینی، سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، شهر یاسوج.

مقدمه

امروزه در کنار سرمایه اقتصادی، مالی و انسانی، از نوع دیگری از سرمایه به عنوان سرمایه اجتماعی نام برده می‌شود (محسنی‌تبریزی و آقامحسینی، ۱۳۸۹: ۱۴۷-۱۶۲). سرمایه اجتماعی به رابطه بین کنشگران انسانی مربوط است و از آنجا که در خلال روابط اجتماعی شکل می‌گیرد، نامحسوس است و به همین علت، کمتر شناسایی می‌شود (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۶). افزایش این سرمایه باعث تعامل بیشتر و بهتر بین مردم خواهد شد (پناهی و شایگان، ۱۳۸۶: ۷۳-۱۰۸). همچنین، به عنوان منبع مهمی است که در صورت تقویت آن، افراد، گروه‌ها یا جوامع برای نیل به نتایج مطلوب آن را به کار می‌گیرند و به عنوان پیوند و ارتباط میان اعضای یک شبکه، به عنوان منبعی با ارزش است که از طریق هنجار و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می‌گردد (اندیشمند، ۱۳۸۸: ۹-۳۴). در عوض، با کاهش و افول سرمایه اجتماعی، شاهد تبعیض، نابرابری، مهاجرت، فقدان حس عمومی، کاهش مشارکت اجتماعی، افول امور خیریه، افزایش انحرافات و اعتیاد، فروپاشی خانواده و شکاف بین نسلی خواهیم بود (خلقیان، ۱۳۸۷: ۴۲-۵۲). دین نیز به عنوان یک پدیده اجتماعی در همه زمان‌ها و جوامع، از ابتدایی تا مدرن در اشکال مختلف وجود و حضور داشته است. از این واقعیت می‌توان نتیجه گرفت که دین یک نیاز فطری انسان‌هاست که در بعد فردی پاسخگویی سؤال‌های غایی انسان و در بعد اجتماعی سامان‌دهنده یا انسجام بخش مجموعه جامعه است (ربانی و طاهری، ۱۳۸۷: ۹۱-۱۲۹). مذهب چه از طریق حضور و چه از طریق اهمیت می‌تواند حس اعتماد، پیوند، هویت مشترک، همبستگی اجتماعی و روحیه همکاری و تعاون را در افراد ایجاد کند که در ظاهر عناصر فوق از مظاهر و پیامدهای سرمایه اجتماعی نیز هستند (همان: ۹۲). همچنین، هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرایندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و

شکل‌گیری هویت جمعی دارد (گنجی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۵-۱۲۰). بنابراین، دین بخش بزرگی از فرهنگ انسانی را تشکیل می‌دهد که می‌تواند با ایجاد باورها و ارزش‌های مشترک میان پیروان خود و فراخوانی آنها به انجام مناسک و اعمال مذهبی مشترک آنان را به دور یکدیگر جمع کرده و از این طریق موجبات استحکام و دوام اجتماعی را فراهم آورد (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۶). بدیهی است که تقویت آن در جامعه باعث ارتقای سطح ارزش‌های اخلاقی و انسانی و سلوک اجتماعی، بالا رفتن ضریب امنیت و مشارکت‌های مردمی، مسئولیت‌های اجتماعی، سلامت جامعه و کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی خواهد شد. شاید بتوان گفت که امروزه دین و پیامدهای آن بهتر می‌تواند نقش و کارکرد مهمی در ایجاد و حفظ سرمایه اجتماعی بین افراد جامعه برقرار کند، زیرا دین بر رفتارهایی تأکید دارد که زمینه و بستر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی را فراهم می‌آورد. اما با وجود این، دین و آموزه‌های آن به مثابه مهم‌ترین عامل موجد سرمایه اجتماعی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، در جامعه کنونی ایران که کشوری در حال تحول و گذار است و اینکه هویت دینی و توحیدی نیز بخشی از هویت اصیل ساکنان این مرز و بوم به شمار می‌رود، ضرورت توجه به رابطه دین و سرمایه اجتماعی را حائز اهمیت می‌سازد. همچنین، علی‌رغم اینکه سطح سرمایه اجتماعی در یاسوج نسبت به اکثر شهرهای ایران بسیار پایین است (سعادت، ۱۳۸۵: ۱۷۳-۱۹۵)، اما همچنان فقر مطالعاتی در زمینه سرمایه اجتماعی و رابطه آن با هویت دینی کاملاً مشهود است. بر این اساس، هدف اساسی تحقیق حاضر این است که رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی را بررسی کند.

مروری بر پژوهش‌ها

دین و هویت دینی از جمله واقعیت‌های اجتماعی مهمی است که بر بسیاری از پدیده‌های اجتماعی دیگر تأثیر می‌گذارد، اما رابطه نزدیک آن با سرمایه اجتماعی و تأثیراتی که بر این پدیده اجتماعی جدید دارد، ذهن بسیاری از اندیشمندان

ملی و هویت دینی قویتری بودند، مشارکت بیشتری داشتند. گنجی و ستوده (۱۳۹۰) در تحقیقی که به رابطه گونه‌های هویت دینی و سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند، به این نتیجه رسیدند که گونه‌هایی از دینداری که دارای عناصر جمعی هستند (همانند گونه‌های فقهی - سیاسی، مناسکی، تعهدی - تعلقی) با سرمایه اجتماعی رابطه مثبت دارند و موجب تقویت آن می‌گردند و گونه‌هایی از دینداری که عناصر فردی در آنها غالب است (همانند گونه‌های غیررسمی، بی‌واسطه) رابطه منفی با سرمایه اجتماعی دارند. جانسون و جانگ^۱ (۲۰۰۴) در پژوهشی تأثیرات هویت دینی بر افسردگی آمریکاییان آفریقایی تبار را بررسی کردند. یافته‌های تحقیق نشان داده است که آیین کاتولیک با تشویق انجمن‌ها و افراد به صداقت و دیگر ارزش‌های اخلاقی، موجب بالا رفتن سرمایه اجتماعی افراد از طریق ایجاد اعتماد و صداقت در روابط آنها و تعاملات مثبت میان آنان شده است. بنابراین، براساس نتایج مشاهده شده، محققان به تأثیر مثبت دینداری بر سرمایه اجتماعی دست یافته‌اند. کینگ و جیمز^۲ (۲۰۰۴) به بررسی رابطه مذهب، سرمایه اجتماعی و پیامدهای اخلاقی دین به عنوان منبع مثبت توسعه جوانان پرداخته‌اند. این پژوهش بر روی ۷۳۵ جوان شهر لس‌آنجلس آمریکا با روش پیمایشی انجام شد. یافته‌ها حاکی از آن بود، جوانانی که از نظر مذهبی فعال‌تر بودند، دارای سطح بالاتری از منابع سرمایه اجتماعی بودند. لیم و پاتنام^۳ (۲۰۱۰) در تحقیقی به بررسی رابطه مذهب، سرمایه اجتماعی و رضایت از زندگی پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان داد، افراد مذهبی به خاطر حضور منظم در مراسم مذهبی و جماعات و ایجاد شبکه‌های اجتماعی در زندگی خود راضی‌ترند. توجه به تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که جامعه آماری مورد بررسی در اکثر تحقیقات، بیشتر جوانان، دانشجویان و دانش‌آموزان و بیماران خاص بوده‌اند. بنابراین برای سنجش عام آن هنوز کار جامعی صورت نگرفته است.

داخلی و خارجی را به خود مشغول کرده است و هر کدام با توجه به زمینه پژوهشی خود به نتایج درخور توجهی دست یافته‌اند، که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

وحیدا و همکاران (۱۳۸۳) به این نتیجه رسیدند که تقویت و رشد سرمایه اجتماعی دانشجویان، به تقویت هویت اجتماعی آنان منجر می‌شود و به دانشجویان در نحوه بروز اشکال مختلف هویت اجتماعی خود، مانند: هویت خانوادگی، هویت ملی و هویت دینی کمک می‌کند. کتابی و همکاران (۱۳۸۳) طی پژوهشی به بررسی رابطه دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی فرهنگی پرداخته‌اند. با ۹۹ درصد اطمینان بین هویت دینی و سرمایه اجتماعی دانشجویان همبستگی مثبت و مستقیم را مشاهده کردند. گنجی و همکاران (۱۳۸۹) در تحقیقشان به این نتیجه رسیدند که با افزایش میزان هویت دینی افراد جامعه، به‌ویژه در ابعاد تعهدی و دینداری، میزان حضور جمعی افزایش یافته و در نتیجه، سرمایه اجتماعی جامعه بالاتر می‌رود. ربانی و طاهری (۱۳۸۷) به تبیین جامعه‌شناختی میزان هویت دینی و تأثیر آن بر سرمایه اجتماعی در شهر جدید بهارستان اصفهان پرداخته‌اند. یافته‌ها گویای رابطه مثبت و معنادار بین هویت دینی افراد با سرمایه اجتماعی است. یافته‌های تحقیق مهدوی و رحمانی خلیلی (۱۳۸۸) حاکی از آن است که مشارکت اجتماعی بین گروه‌های جنسیت، وضعیت تأهل و سن تفاوت معناداری وجود دارد و دینداری نیز در بین گروه‌های سنی تفاوت معناداری دارد. دینداری در کنار پایگاه اقتصادی^۰ اجتماعی و تیپ شخصیتی معاشرتی بر مشارکت اجتماعی مؤثر است. قاسمی و امیری اسفرجانی (۱۳۸۹) طی پژوهشی به این نتیجه رسیدند که از بین ابعاد دینداری، بعد اعتقادی بیشترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی داشته است و پس از آن به ترتیب بعد مناسکی، بعد پیامدی و بعد عاطفی بیشترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی داشته‌اند. نتایج تحقیق سروش و افراسیابی (۱۳۸۹) نشان می‌دهد که از میان متغیرهای زمینه‌ای، تنها تحصیلات بر مشارکت تأثیر داشته است. به علاوه، جوانانی که دارای هویت

¹ Johnson and Jang

² King and James

³ Lim and Putnam

در خصوص رابطه این دو متغیر نیز در داخل و خارج کمتر بر نقش عوامل مذهبی بر سرمایه اجتماعی توجه شده و اکثر تحقیقات صورت گرفته نیز در دهه اخیر بوده است و اکثریت آنها همه ابعاد مهم سرمایه اجتماعی و هویت دینی را مورد توجه قرار نداده‌اند و از چارچوب جامع و مناسبی نیز پیروی نکرده‌اند.

مبانی نظری

سرمایه اجتماعی

در واقع، ایده سرمایه اجتماعی واقعاً جدید نیست (آلریکسن^۱، ۲۰۰۸: ۶). این مفهوم ابتدا در سال ۱۹۱۶ توسط هانیفان به کار برده شد، اما پس از هانیفان در سال ۱۹۳۵، سیلورمن در مقاله خود و در دهه ۱۹۵۰ گروهی از جامعه‌شناسان شهری آمریکا به سرمایه اجتماعی اشاره نمودند (رنانی و مویدفر، ۱۳۸۷: ۸۶). در سال‌های اخیر نیز، از دیدگاه‌های مختلف موشکافی شده است (وود هوس^۲، ۲۰۰۶: ۸۳-۹۴). جین جاکوبز^۳ در دهه ۱۹۶۰ سرمایه اجتماعی را شبکه پیچیده‌ای از روابط انسانی می‌دانست که در طول زمان ایجاد، و هنگام نیاز مورد حمایت دوجانبه می‌شود (فقیهی و فیضی، ۱۳۸۵: ۲۳-۴۶). از نظر بوردیو، سرمایه اجتماعی: مجموعه منابع بالقوه یا واقعی هستند که با در اختیار داشتن یک شبکه بادوام از روابط بیشتر یا کمتر نهادینه شده از آشنایی متقابل و به رسمیت شناخته در ارتباط است (لایرد اوبرین^۴، ۲۰۱۱: ۲۰). از نظر پاتنام^۵ (۱۹۹۳)، سرمایه اجتماعی به هنجارهای روابط متقابل و شبکه یا انجمن‌ها اشاره دارد که باعث ارتقای همکاری و عملکردها می‌شود و می‌تواند به عنوان منابع اجتماعی در جهت منافع متقابل استفاده شود (داس^۶، ۲۰۰۳: ۲۷-۴۵). از نظر کلمن^۷ سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود، که شی واحدی نیست، بلکه انواع

چیزهای گوناگون است که دارای دو عنصر مشترک است: ۱- همه آنها جنبه‌ای از ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افراد را درون ساختار تسهیل می‌کنند؛ ۲- سرمایه اجتماعی مانند انواع دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معین را که در نبود آن دست یافتنی نخواهد بود، امکان‌پذیر می‌سازد (آلریکسن، ۲۰۰۸). از نظر فوکویاما^۸ سرمایه اجتماعی، مجموعه هنجارهای سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن سیستم گردیده، موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (غفاری و امیدی، ۱۳۸۸). لین سرمایه اجتماعی را دارای سه جزء می‌داند: جزء ساختاری یا منابع جای گرفته در ساختار اجتماعی؛ جزء دسترسی یا دسترسی به این منابع توسط افراد و بالاخره جزء جهت‌گیری کنش یا استفاده و به حرکت درآوردن این منابع اجتماعی در قالب کنش‌های هدفمند (جوهری و باقری، ۱۳۸۶: ۴۱). وولکاک و نارایان^۹ در بررسی سرمایه اجتماعی، از دیدگاه هم‌افزایی بهره گرفتند. آنان سرمایه اجتماعی را در سه بعد: سرمایه اجتماعی محدود یا درون گروهی، سرمایه اجتماعی اتصالی یا برون گروهی و سرمایه اجتماعی ارتباطی بررسی کردند (سلطانی و جمالی، ۱۳۸۷: ۱۰۸-۱۲۲).

هویت دینی

هویت دینی، به عنوان یک هویت جمعی متشکل از عضویت در یک گروه مذهبی، پذیرش نظام‌های باوری آن، تأیید اهمیت ارزش‌های دینی، تعهد به گروه مذهبی و اعمال مرتبط با دین تعریف شده است (سنول^{۱۰}، ۲۰۱۰). در حقیقت، هویت دینی متضمن سطحی از هویت دینی است که با «ما»ی جمعی یا همان اجتماعی دینی مقارنه دارد، و نشان‌دهنده احساس تعلق به دین و جامعه دینی و همچنین، تعهد به دین و جامعه دینی است. هویت دینی، در واقع همان آثار و عوارض ناشی

¹ Ulriksen

² Woodhouse

³ Jacob

⁴ Laird O Brie

⁵ Putnam

⁶ Das

⁷ Coleman

⁸ Fukuyama

⁹ Woolcock and Narayan

¹⁰ Seol

همچون: عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص، روزه گرفتن و غیره که انتظار می‌رود در هر دینی آنها را به جا آورد؛ سوم، بعد تجربی یا عواطف دینی که ناظر بر عواطف، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوبی همچون خدا و یا واقعیتی نمایی و اقتداری متعالی است، و چهارم، بعد پیامدی یا آثار دینی^۴ که ناظر بر آثار باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان است (آهنکوب نژاد، ۱۳۸۸: ۱-۲۴). در میان عناصری که در جامعه، سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورند، دین را نباید نادیده انگاشت. مذهب یکی از عوامل سازنده کارکردهایی است که سرمایه اجتماعی می‌تواند آنها را داشته باشد و افراد بر حسب دین و مذهبی که دارند، ممکن است منشأ مشارکت باشند، مانند حضور و فعالیت در امور مساجد، تکایا، کلیساها و اماکن مذهبی و زیارتی (گنجی و ستوده، ۱۳۹۰: ۱۰۳). شاید بتوان گفت که مهم‌ترین کارکرد و پیامد مذهب در جامعه، ایجاد سرمایه اجتماعی است که از طریق آن پیوند بین افراد و همچنین شبکه‌های اجتماعی گسترده، تکوین یافته و استوار می‌ماند (ربانی و طاهری، ۱۳۸۷: ۹۱-۱۲۹). کنت، دین را یکی از عوامل اجتماع و وحدت اجتماعی قلمداد می‌کند که افراد جامعه را با یک کیش و نظام عقیدتی مشترک به یکدیگر پیوند می‌زند (شجاعی‌زند و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۵-۸۰). براساس دیدگاه دورکیم، دین عامل اصلی انسجام اجتماعی و تقویت روابط اجتماعی انسان‌ها و ایجادکننده اعتماد اجتماعی بین آنهاست. دین با استحکام بخشیدن به روابط خانوادگی، روابط اجتماعی، فعالیت‌های اجتماعی و تقویت اعتماد اجتماعی، یکی از عوامل اصلی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی افراد است که در تقویت آن نقش مهمی را بر عهده دارد (ملاحسنی، ۱۳۸۱). ایوانز بر نقش فعالیت‌ها و مناسک دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند و معتقد است که رفتار دینی با سایر مؤمنان، دوستان و اعضای خانواده می‌تواند گامی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی شود

از حمل دین بر فرد دیندار است. به تعبیر بهتر، با پذیرش دین به عنوان اصل اعتقادی و تعهد و احساس تعلق به آن، در زندگی و وجوه مختلف حیات فرد مؤمن تغییرات و نتایج مهمی حاصل می‌شود که همان هویت دینی است (گنجی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۳-۱۴۴). پس هویت دینی، به بیان کلی؛ یعنی داشتن اهتمام دینی است؛ به نحوی که نگرش، گرایش و کنش‌های فرد را متأثر سازد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴: ۳۶). به استدلال دورکیم، دین در واقع زاینده مناسک است؛ از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود. کارکردهای دین از دورکیم را می‌توان در چهار گروه قرار داد: انضباط بخش و آماده‌ساز، انسجام بخش و خوشبختی بخش (سراج‌زاده و پویافر، ۱۳۸۸: ۷۱-۱۰۵). از نظرگیدنز، هویت دینی عبارت است از میزان نقشی که فرد در بازتولید نهاد دین در جامعه ایفا می‌کند و میزان اهمیتی که فرد در شیوه زندگی انتخابی خود، به انگاره‌های تعاملی دینی می‌دهد (ایمان و سروش، ۱۳۸۱: ۳۹-۶۸). هارولد کوئینگ^۱ نیز، مذهب و عبادت را چیزی فراتر از کلمات و پاسخ‌های فیزیولوژیک می‌داند (ریاحی و علی‌وردی‌نیا، ۱۳۸۸: ۵۱-۹۰).

چارچوب نظری

گلارک و استارک ساختارهای دینی متعددی را با عناوین: باورها، عمل مراسم مذهبی و عبادت، تصورات و احساسات، تجربه، معارف و نتایج و پیامدهای دینی و تأثیرات روزانه آن نام برده‌اند. آنها ویژگی‌های مرتبط با دینداری را حول پنج بعد جمع‌بندی کرده‌اند، که تحقیق حاضر چهار بعد آن را برای سنجش هویت دینی مورد استفاده قرار داده است: اول، بعد اعتقادی یا باورهای دینی^۲ که عبارت است از باورهایی که انتظار می‌رود پیروان آن به آنها اعتقاد داشته باشند؛ دوم، بعد مناسکی یا اعمال دینی^۳، شامل اعمال دینی مشخصی همچون:

¹ Harold Koenig

² Religious belief

³ Religious Practice

⁴ Religious consequences

وسیله آن فعالیت‌های خیریه و مذهبی انجام می‌شود که تأثیر مثبت بر سرمایه اجتماعی دارند (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۶). الیسون و لوین^۱ بر این نظر هستند که افرادی که به طور منظم و بیشتر در عبادات دینی، به‌ویژه عبادت‌ها و تشریفات جمعی دینی شرکت می‌کنند، دارای شبکه‌های اجتماعی و روابط وسیع‌تری هستند؛ بنابراین از تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات فراوان‌تر و متنوع‌تری برخوردار می‌شوند. تشریفات دینی، و فعالیت‌های مرتبط با آن، افرادی با تعهدات و پایبندی‌های اعتقادی مشترک را گردهم می‌آورد و این جماعت‌های دینی غالباً مجراها و کانال‌هایی برای حمایت‌های اجتماعی و ابزاری و امدادهای عاطفی^۲ اجتماعی همچون همیاری، هستند (الیسون و لوین، ۱۹۹۸: ۷۰۰ ° ۷۲۰). به طور کلی، اعتقادات، باورها و آموزه‌های دینی، از طریق ضمانت‌های اجرایی که درون آنها وجود دارد، هر چند غیر مستقیم؛ کنش اجتماعی را هدایت می‌کند و به رفتار انسان‌ها جهت می‌دهد. این ضمانت‌های اجرایی رفتار مبتنی بر عادت‌ها را در افراد ایجاد می‌کند که بر اثر آن نوع خاصی از شخصیت شکل می‌گیرد؛ به طوری که افراد عموماً پس از پذیرفتن آموزه‌های دینی سعی می‌کنند براساس تعلیمات آن عمل کنند و از آنجایی که بیشتر آموزه‌های دینی بر مبنای احترام به حقوق دیگران، همیاری با افراد جامعه، معاشرت‌های سالم با همکیشان، ایجاد اعتماد در دیگران و دیگر ارزش‌های اخلاقی نیک و مثبتی است که دینداران به آن توصیه می‌شوند و در صورتی که دینداران بدین شکل عمل کنند، در واقع دست به اعمالی می‌زنند که باعث بالا رفتن سرمایه اجتماعی در جامعه می‌شود (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰، ۲۱-۴۶). با استناد به مباحث تئوریک مطرح شده، فرضیه ذیل قابل طرح است:

فرضیه تحقیق

بین هویت دینی و سرمایه اجتماعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

(ایوانز و دیگران؛ ۱۳۷۹: ۱۴۲-۱۷۸). کاندلند معتقد است، دین از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هم‌نوعان، وظیفه‌شناسی، احترام نسبت به دیگران، صداقت و اعمال هنجارهای همبستگی می‌تواند مبنای سرمایه اجتماعی قلمداد گردد (کندلند، ۲۰۰۰: ۳۵۵-۳۷۴). کینگ بر این باور است که بین مشارکت‌های مذهبی و اندازه شبکه رابطه وجود دارد (لیم و پاتنام، ۲۰۱۰: ۹۱۴-۹۳۳). پاتنام نیز معتقد است هویت دینی ارتباط قدرتمندی برای بسیاری از اشکال کارهای داوطلبانه، انسان دوستی و ارائه خدمات اجتماعی دارد (بیکر و اسمیت، ۲۰۱۰: ۱-۴۰). پاتنام همچنین معتقد است که کلیساها از طریق متحد ساختن مردم، دارای ارزش و نگرش‌های متفاوت، تقویت روحیه بردباری و رابطه متقابل در ایجاد سرمایه اجتماعی ایفای نقش می‌کند (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۶). فوکویاما ارزش‌های اخلاقی نظیر: صداقت، اعتماد، ایثار و موارد مشابه در ادیان را موجب مشارکت اجتماعی بین اعضای یک گروه یا فرقه مذهبی می‌داند (مهدوی و رحمانی خلیلی، ۱۳۸۷: ۵-۲۹). کلمن یکی از عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی را مذهب می‌داند. او معتقد است، ایدئولوژی مذهبی با تحمیل این خواست به فرد که به سود چیزی یا کسی غیر از خودش عمل کند، سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورد. در واقع دین می‌تواند فروبستگی شبکه‌های اجتماعی روابط را تقویت کند؛ به طوری که روابط اجتماعی را افزایش داده و باعث افزایش سرمایه اجتماعی شود (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۶). همچنین، کلمن عنوان می‌کند که دین، فروبستگی شبکه‌های اجتماعی روابط والدین و فرزندان را تقویت می‌کند؛ به طوری که آن روابط اجتماعی را افزایش داده و روابط خویشاوندی مثبت‌تری را نیز بهبود می‌بخشد (گنجی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۳-۱۴۴). ورم بر این اعتقاد است که دینداری به دو طریق بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد: اول آن‌که افراد دیندار حساسیت بیشتری نسبت به امور اجتماعی و کمک کردن به دیگران دارند. ثانیاً سازمان‌های مذهبی گردهمایی‌هایی تشکیل می‌دهند و به

² Ellison and Levin

¹ Candland

روش‌شناسی

این تحقیق به شیوه پیمایشی و با رویکرد توصیفی^۱ تحلیلی انجام شده است. جامعه آماری تحقیق، کلیه مردان و زنان ۶۰-۱۸ سال شهر یاسوج بودند که طبق آخرین سرشماری نفوس و مسکن (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) تعداد آنها برابر با ۷۹۳۶۰ نفر بوده است. با استفاده از جدول نمونه‌گیری کرجسی و مورگان^۱ (۱۹۷۰) اندازه نمونه ۳۸۲ نفر به دست آمد. برای انجام نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای استفاده گردید؛ بدین گونه که از ۳۴ محله موجود در دو منطقه شهرداری یاسوج، ۱۵ محله به طور تصادفی انتخاب و حجم نمونه در آنها انتخاب شدند.

تعریف مفاهیم

متغیر وابسته در این پژوهش، سرمایه اجتماعی است که منظور از آن، درجه‌ای از انسجام اجتماعی، تعامل، اعتماد، روابط متقابل درک شده و احساس تعهدات تجربه شده در یک گروه اجتماعی است (پیتسن^۲، ۲۰۰۸) که برای سنجش آن از چهار بعد: اعتماد، شبکه، مشارکت و آگاهی اجتماعی استفاده شده است. منظور از هویت دینی در پژوهش حاضر، به عنوان متغیر مستقل، داشتن اهتمام دینی است؛ به نحوی که نگرش، گرایش و کنش‌های فرد را متأثر سازد و برای سنجش آن از چهار بعد اعتقادی، مناسکی، پیامدی و احساسی استفاده شده است.

ابزار سنجش

ابزار این پژوهش پرسشنامه‌ای ۵۸ سؤالی بود که به صورت ترکیبی از محقق ساخته و دیگران ساخته و بر مبنای چارچوب نظری تحقیق، مطالعات پیشین و بافت فرهنگی^۱ اجتماعی شهر طراحی شده است. برای سنجش سازه هویت دینی، از چهار بعد مناسکی (۵ سؤال)، اعتقادی (۵ سؤال)، احساسی (۵

سؤال) و پیامدی (۴ سؤال) استفاده شده است. گویه‌های بعد مناسکی شامل پنج گزینه همیشه (نمره ۵)، اغلب (نمره ۴)، گاهی (نمره ۳)، بندرت (نمره ۲) و اصلاً (نمره ۱) و گویه‌های سه بعد دیگر شامل پنج گزینه کاملاً موافق (نمره ۵)، موافق (نمره ۴)، بی‌نظر (نمره ۳)، مخالف (نمره ۲) و کاملاً مخالف (نمره ۱) هستند. گویه‌های آن برگرفته از مدل کلارک و استارک است و در سطح سنجش ترتیبی و در قالب ۱۹ گویه پنج گزینه‌ای سنجیده شد.

سازه سرمایه اجتماعی نیز در قالب ۳۲ گویه ۲ گزینه‌ای (بلی نمره ۱) و (خیر نمره ۰) سنجیده شد. چهار بعد اعتماد اجتماعی (۹ سؤال)، شبکه اجتماعی (۷ سؤال)، مشارکت اجتماعی (۱۰ سؤال) و آگاهی اجتماعی (۶ سؤال) مورد نظر قرار گرفتند. سؤال‌های مربوط به ابعاد اعتماد، مشارکت و شبکه با کمی تغییر، برگرفته از تحقیق نوغانی و بعد آگاهی به صورت محقق ساخته است.

برای تعیین اعتبار ابزار تحقیق از تحلیل عاملی تأییدی با چرخش واریمکس استفاده شده است که نتایج آن در جداول ۱ و ۲ منعکس شده است. آزمون KMO برای سازه هویت دینی (۰/۹۰۲) بیانگر کفایت نمونه‌گیری است و معناداری آزمون بارتلت نشان می‌دهد که بین متغیرها همبستگی وجود دارد. تحلیل عاملی در نهایت به استخراج چهار عامل منجر گردیده است که قادرند ۷۱/۷ درصد واریانس سازه هویت دینی را تبیین کنند. به علاوه، پایایی سازه هویت دینی (۰/۹۱) است که نشان می‌دهد مقیاس‌های طراحی شده از سازگاری درونی قابل قبولی برخوردار است.

^۱ Krijcie and Morgan

^۲ Petersen

جدول ۱- تعیین اعتبار و پایایی سازه هویت دینی

ابعاد سازه هویت دینی	بار عاملی	مقدار ویژه	واریانس تبیین شده	ضریب آلفا	آیتم‌ها
بعد احساسی	۰/۹۰۹				همواره احساس می‌کنم در پناه خدا هستم.
	۰/۷۳۷				همیشه خدا را کنار خود احساس می‌کنم
	۰/۵۲۸	۸/۶	۴۵/۲		در اماکن مذهبی یا امام‌زاده‌ها احساس آرامش عمیقی دارم.
	۰/۵۰۷				با ذکر و یاد خدا می‌توان تا حدی خود را از حوادث ایمن ساخت.
	۰/۹۱۰				بدون اعتقادات دینی احساس پوچی و بی‌هدفی می‌کنم.
بعد اعتقادی	۰/۸۳۵				خدایی هست که ناظر بر اعمال و رفتار ماست.
	۰/۸۰۷				هر کس نتیجه اعمال و رفتار خود را در آخرت می‌بیند.
	۰/۷۸۸	۲/۹	۱۵/۶		تمامی آنچه در قرآن آمده است را باید حقایق مسلم دانست.
	۰/۵۵۹				اسلام آخرین و کامل‌ترین دین الهی است.
	۰/۳۵۷			۰/۹۱	بهشت و جهنم واقعیت دارد.
بعد مناسکی	۰/۸۲۶				هر چند وقت یکبار در مراسمی مثل توسل، کمیل و... شرکت می‌کنید؟
	۰/۷۸۷				هر چند وقت یک بار قرآن می‌خوانید؟
	۰/۸۵۹	۱/۱	۵/۸		هر چند وقت یک بار در نماز جماعت مسجد شرکت می‌کنید؟
	۰/۸۳۳				میزان شرکت در اعیاد مذهبی و عزاداری که در مساجد برگزار می‌شود.
	۰/۵۳۳				در ایام رمضان (چنانچه مریض یا مسافر نباشید) چقدر روزه می‌گیرید؟
بعد پیامدی	۰/۴۴۴				توکل به خدا را رمز موفقیت در زندگی می‌دانم.
	۰/۷۱۵	۱	۵/۱		دعا و توسل در شفای بیماران تأثیری ندارد.
	۰/۸۰۰				کسی که اعتقادات مذهبی محکمی دارد دست به اعمال ناپسند نمی‌زند.
	۰/۴۳۳				من در کارهای روزمره‌ام حلال و حرام شرعی را رعایت می‌کنم.

یافته‌های توصیفی

براساس یافته‌ها از مجموع ۳۸۲ نفر پاسخگو، ۲۰۳ نفر (۵۳/۱٪) مرد و ۱۷۹ نفر (۴۶/۹٪) زن بوده‌اند. حداقل سن پاسخگویان ۱۸ و حداکثر ۷۰ و میانگین سنی ۲۸/۳ سال بود. بر حسب وضعیت تأهل، ۱۹۰ نفر (۴۹/۷٪) مجرد و ۱۹۲ نفر (۵۰/۳٪) متأهل بوده‌اند. به لحاظ اشتغال، ۱۴۴ نفر (۳۷/۷٪) شاغل و ۲۳۸ نفر (۶۲/۳٪) بیکار بوده‌اند. به لحاظ میزان تحصیلات، ۱۶۳ نفر (۴۲/۷٪) دیپلم و زیردیپلم و ۲۱۹ نفر (۵۵/۳٪) بالای دیپلم بوده‌اند. به لحاظ قومیت، ۳۰۵ نفر (۷۹/۸٪) لر و ۷۷ نفر (۲۰/۲٪) غیر لر بوده‌اند.

آزمون KMO برای سازه سرمایه اجتماعی (۰/۷۲۵) است که بیانگر کفایت نمونه‌گیری است و معناداری آزمون بارتلت نشان می‌دهد بین متغیرها همبستگی وجود دارد. تحلیل عاملی در نهایت به استخراج هشت عامل منجر گردید که قادرند ۵۵/۱ درصد واریانس سرمایه اجتماعی را تبیین کنند. به علاوه، پایایی سازه سرمایه اجتماعی (۰/۷۱) است و نشان می‌دهد مقیاس طراحی شده از سازگاری درونی قابل قبولی برخوردار است. برای سنجش اعتبار بعد آگاهی اجتماعی، چون این بعد مبتنی بر سنجش برخی واقعیات بوده است، از اعتبار محتوا و ارزیابی داوران استفاده شده و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفا برابر با (۰/۶۷) است.

جدول ۲- تعیین اعتبار و پایایی سازه سرمایه اجتماعی

ابعاد سازه سرمایه اجتماعی	آیتم‌ها	بار عاملی	مقدار ویژه	واریانس تبیین شده	ضریب آلفا
اعتماد	معمولاً به تعهد یا قول شفاهی دوستانم اعتماد دارم.	۰/۸۳۱	۴/۸	۱۹/۷	۰/۷۱
	فکر کنم در جامعه ما هر کس به دنبال کار خودش است.	۰/۷۶۴			
	می‌توان به عملکرد مأموران نیروی انتظامی در جامعه اطمینان داشت	۰/۷۱۴			
	در مواقع سختی می‌توان روی کمک همسایگان حساب کرد	۰/۷۱۱			
	آیا احتمال می‌دهید در مکان‌های عمومی مثل سینما و پیاده‌روها و... کیف پول شما را بدزدند؟	۰/۷۰۷			
	حاضرم به خویشاوندانم پول قرض دهم	۰/۶۹۰			
	می‌توان به عملکرد پزشکان در جامعه اطمینان داشت	۰/۵۱۴			
	اگر نیمه شب در خیابان‌های شهر یاسوج در حال قدم زدن باشید، آیا احساس امنیت می‌کنید؟	۰/۵۰۳			
	اگر برای انجام کاری به اداره‌ای مراجعه کنم، کارم را به موقع انجام می‌دهند	۰/۴۹۹			
	آیا کسی هست که بتواند در موقع حل مسائل از راه قانونی شما را راهنمایی کند؟	۰/۷۷۱			
شبکه روابط	آیا کسی هست که بتواند اعضای خانواده شما را هنگام اختلافات، راهنمایی کند؟	۰/۷۱۶	۳	۱۱/۴	۰/۷۱
	آیا در طی یک هفته گذشته با یکی از خویشاوندان نزدیک خود، رفت و آمد داشته‌اید؟	۰/۶۷۲			
	آیا کسی هست که بتواند سه روز از فرزندان شما نگهداری کند؟	۰/۶۴۶			
	آیا در طی یک هفته گذشته با یکی از دوستان خود رفت و آمد داشته‌اید؟	۰/۶۴۲			
	آیا در طی یک هفته گذشته با یکی از خویشاوندان نزدیک خود، رفت و آمد داشته‌اید؟	۰/۵۹۶			
	آیا در طی یک هفته گذشته با یکی از همکاران خود رفت و آمد داشته‌اید؟	۰/۴۳۷			
	انتخابات مجلس شورای اسلامی	۰/۸۴۶			
	انتخابات ریاست جمهوری	۰/۸۳۳			
	پارک و گردش با خویشاوندان و دوستان	۰/۸۲۰			
	انتخابات شورای شهر	۰/۷۷۵			
مشارکت	بسیج (بسیج محله، بسیج محل کار و غیره).	۰/۷۷۱	۶/۱	۲۴/۸	۰/۷۱
	سازمان‌ها و انجمن‌های خیریه	۰/۷۴۲			
	گروه‌های مذهبی (هیأت‌ها، جلسات قرآن، انجمن‌های اسلامی و غیره).	۰/۶۷۴			
	راهپیمایی‌های ملی مثل ۲۲ بهمن و روز قدس	۰/۵۷۰			
	مراسم ازدواج یا ترحیم	۰/۵۵۰			
	جلسات جشن و مولودی مانند کمک به ایتم و جشن عاطفه‌ها	۰/۳۱۲			

یافته‌های تحلیلی

ماتریس همبستگی متغیرهای تحقیق

در پژوهش حاضر، هویت دینی در قالب چهار بعد و سرمایه اجتماعی نیز بر حسب چهار بعد سنجش شده‌اند. بر این اساس، در ابتدا با استفاده از ماتریس همبستگی، ضرایب

همبستگی کلیه متغیرها بررسی شده که نتایج آن در جدول ۳ منعکس گردیده است. براساس داده‌های جدول، همبستگی مثبت و معناداری بین هویت دینی و سرمایه اجتماعی وجود دارد که در فاصله اطمینان ۹۹ درصد معنادار است. بررسی روابط بین ابعاد سازه‌ها نشان می‌دهد مناسبی رابطه مثبت

بالاخره پیامد دینی نیز رابطه مثبت و معناداری با شبکه اجتماعی و مشارکت اجتماعی نشان می‌دهد که در فاصله اطمینان ۹۹ درصد معنادار است و با سایر ابعاد رابطه معناداری نشان نمی‌دهد.

و معناداری با اعتماد و مشارکت اجتماعی دارد، اما با سایر ابعاد رابطه معناداری ندارد. اعتقاد دینی، رابطه مثبت و معناداری با مشارکت اجتماعی و آگاهی اجتماعی دارد، اما رابطه معناداری با سایر ابعاد ندارد. احساس دینی رابطه مثبت و معناداری با شبکه اجتماعی و مشارکت اجتماعی دارد و

جدول ۳- ماتریس همبستگی متغیرهای تحقیق

	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۱- سرمایه اجتماعی	-									
۲- هویت دینی	**	-								
	۰/۳۲									
۳- مناسک دینی	**	**	-							
	۰/۲۹	۰/۶۳								
۴- اعتقاد دینی	**	**	**	-						
	۰/۱۴	۰/۸۰	۰/۱۶							
۵- احساس دینی	**	**	**	**	-					
	۰/۲۵	۰/۸۶	۰/۲۷	۰/۷۷						
۶- پیامد دینی	**	**	**	**	**	-				
	۰/۲۷	۰/۸۲	۰/۲۷	۰/۶۸	۰/۷۳					
۷- اعتماد اجتماعی	**	*	*	*	*	*	-			
	۰/۶۶	۰/۰۹	۰/۱۳	۰/۰۱	۰/۰۷	۰/۰۶				
۸- شبکه اجتماعی	**	*	*	*	*	*	*	-		
	۰/۶۶	۰/۱۳	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۱۳	۰/۱۶	۰/۳۱			
۹- مشارکت اجتماعی	**	**	**	**	**	**	**	**	-	
	۰/۷۳	۰/۴۹	۰/۴۰	۰/۳۲	۰/۳۹	۰/۳۸	۰/۲۱	۰/۳۲		
۱۰- آگاهی اجتماعی	**	*	*	*	*	*	*	*	*	-
	۰/۳۵	۰/۱۰	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۰۵	۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۰۲	

**Correlation is significant at the 0.01 level

* Correlation is significant at the 0.05 level

اجتماعی، از تحلیل رگرسیون استفاده شده که نتایج آن در قالب جداول ۴ و ۵ منعکس شده است. براساس داده‌های جدول ۴، ضریب همبستگی چندگانه ($R=0/32$) است و ضریب تعیین ($R\text{ Square}=0/10$) است که نشان می‌دهد هویت دینی قادر است ۱۰ درصد واریانس سرمایه اجتماعی را تبیین کند. با توجه به نتایج، رابطه هویت دینی و سرمایه

تبیین سرمایه اجتماعی براساس هویت دینی

فرضیه اصلی پژوهش حاضر بررسی رابطه هویت دینی به عنوان متغیر مستقل و سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته است. با توجه به سطوح سنجش هر دو سازه، برای بررسی رابطه هویت دینی (کل) با سرمایه اجتماعی (کل) و نیز بررسی رابطه خرده مقیاس‌های هویت دینی با سرمایه

اجتماعی به صورت خطی است ($F=42/1$, $Sig=0/000$) و می‌شود. طی آن افزایش هویت دینی باعث افزایش سرمایه اجتماعی

جدول ۴- تبیین سرمایه اجتماعی براساس هویت دینی

Sig	t	Beta	B	Sig	مقدار F	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
0/000	4/8	-	8/2	0/000	42/1	0/101	0/32
0/000	6/5	0/32	0/13				هویت دینی

بتای ($=0/22$)، پیامد دینی با ضریب بتای ($=0/182$)، احساس دینی با ضریب بتای ($=0/18$) و اعتقاد دینی با ضریب بتای ($=0/16$) به ترتیب بیشترین سهم را در سرمایه اجتماعی دارند.

بر اساس داده‌های جدول ۵، ضریب همبستگی چندگانه ($R=0/37$) است و ضریب تعیین ($R\text{ Square}=0/136$) است که نشان می‌دهد ابعاد مختلف هویت دینی قادرند حدود ۱۴ درصد واریانس سرمایه اجتماعی را تبیین کنند. براساس ضرایب بتای استاندارد شده، متغیرهای مناسب دینی با ضریب

جدول ۵- تبیین سرمایه اجتماعی براساس ابعاد هویت دینی

Sig	t	Beta	B	Sig	مقدار F	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
0/000	5/8	-	10/2				مقدار ثابت
0/00	4/3	0/22	0/22				مناسک دینی
0/046	2	0/16	0/22	0/000	14/6	0/136	0/37
0/034	2/2	0/18	0/24				احساس دینی
0/013	2/5	0/18	0/28				پیامد دینی

ضریب تبیین نیز از ۰/۱۰۲ به ۰/۱۳۵ افزایش یافته است که نشان می‌دهد متغیرهای جمعیتی بر روی سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و معنادار دارند. براساس داده‌های جدول، افزایش ضریب همبستگی و ضریب تبیین، ناشی از متغیر جمعیتی سن است. متغیر جمعیتی سن براساس ضرایب بتای استاندارد شده ($=0/17$) رابطه مثبت و معناداری با سرمایه اجتماعی دارد و سایر متغیرهای جمعیتی سهمی در پیش‌بینی متغیر وابسته سرمایه اجتماعی ندارند.

تعیین اثر متغیرهای جمعیتی بر سرمایه اجتماعی
برای اطمینان از رابطه هویت دینی و ابعاد آن با سرمایه اجتماعی، متغیرهای جمعیتی (سن، جنس، وضع تأهل، وضع اشتغال، میزان تحصیلات، قومیت) به عنوان متغیرهای کنترل در تحقیق وارد و از طریق تحلیل رگرسیون چند متغیره به روش همزمان، تأثیر آنها بر سرمایه اجتماعی مورد سنجش قرار گرفت که نتایج آن به شرح جداول ۶ و ۷ است. بر اساس جدول ۶، پس از ورود متغیرهای جمعیتی به مدل، ضریب همبستگی چندگانه از ۰/۳۲ به ۰/۳۵ ارتقا یافته و

جدول ۶- تبیین سرمایه اجتماعی براساس هویت دینی (کل) و متغیرهای جمعیتی

متغیرهای پیش‌بین	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	مقدار F	Sig	B	Beta	t	Sig
مقدار ثابت					۶/۲	-	۳/۱	۰/۰۰۱
هویت دینی					۰/۱۳	۰/۳۱	۶/۳	۰/۰۰۰
سن					۰/۰۸	۰/۱۷	۳/۵	۰/۰۰۰
جنسیت	۰/۳۷	۰/۱۳۵	۸/۱	۰/۰۰۰	۰/۴۶	۰/۰۵	۱/۱	۰/۳۰۳
وضع تاهل					۰/۱۴	۰/۰۲	۰/۲۹	۰/۷۷۲
وضع اشتغال					۰/۲۳	۰/۰۳	۰/۴۵	۰/۶۵۰
تحصیلات					-۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۱۷	۰/۸۶۳
قومیت					-۰/۳۹	۰/۰۴	۰/۷۳	۰/۴۶۷

جدول ۷- تبیین سرمایه اجتماعی براساس هویت دینی (کل) و متغیرهای جمعیتی

متغیرهای پیش‌بین	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	مقدار F	Sig	B	Beta	t	Sig
مقدار ثابت					۸/۳	-	۴	۰/۰۰۰
مناسک دینی					۰/۲۲	۰/۲۲	۴/۳	۰/۰۰۰
اعتقاد دینی					۰/۲۱	-۰/۱۵	۱/۸	۰/۰۶۴
احساس دینی					۰/۲۳	۰/۱۸	۲/۱	۰/۰۳۲
پیامد دینی					۰/۲۶	۰/۱۷	۲/۳	۰/۰۲۱
سن	۰/۴۱	۰/۱۵۹	۷/۲	۰/۰۰۰	۰/۰۸	۰/۱۶	۳/۳	۰/۰۰۱
جنسیت					۰/۵۱	۰/۰۶	۱/۱	۰/۲۵۸
وضع تاهل					۰/۱۰	۰/۰۱	۰/۲۱	۰/۸۳۶
وضع اشتغال					۰/۲۲	۰/۰۲	۰/۴۳	۰/۶۶۳
تحصیلات					۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۲۷	۰/۷۸۰
قومیت					۰/۳۱	۰/۰۳	۰/۵۹	۰/۵۵۷

نتیجه‌گیری

امروزه در کنار سرمایه اقتصادی، مالی و انسانی، از نوع دیگری از سرمایه به عنوان سرمایه اجتماعی نام برده می‌شود (محسنی تبریزی و آقامحسینی، ۱۳۸۹: ۱۴۷-۱۶۲) که به رابطه بین کنشگران انسانی مربوط است (قاسمی و امیری اسفرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۶). افزایش این سرمایه باعث تعامل بیشتر و بهتر بین مردم خواهد شد (پناهی و شایگان، ۱۳۸۶: ۷۳-۱۰۸) که از طریق هنجار و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می‌گردد (اندیشمند، ۱۳۸۸: ۹-۳۴). در عوض، با کاهش و افول سرمایه اجتماعی، شاهد تبعیض، نابرابری، مهاجرت، فقدان حس عمومی، کاهش مشارکت اجتماعی، افول امور خیریه، افزایش انحرافات و اعتیاد، فروپاشی خانواده و شکاف بین نسلی

براساس جدول ۷، پس از ورود متغیرهای جمعیتی به مدل، ضریب همبستگی چندگانه از ۰/۳۷ به ۰/۴۱ رسیده و ضریب تبیین نیز از ۰/۱۳۶ به ۰/۱۵۹ افزایش یافته است که نشان می‌دهد متغیرهای جمعیتی بر روی سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و معنادار دارند. براساس داده‌های جدول، افزایش ضریب همبستگی و ضریب تبیین، ناشی از متغیر جمعیتی سن است. متغیر جمعیتی سن براساس ضرایب بتای استاندارد شده (۰/۱۶ =) رابطه مثبت و معناداری با سرمایه اجتماعی دارد و سایر متغیرهای جمعیتی سهمی در پیش‌بینی متغیر وابسته سرمایه اجتماعی ندارند. شایان ذکر است با ورود متغیرهای جمعیتی، معناداری متغیر اعتقاد دینی از بین رفته و این متغیر سهمی در پیش‌بینی سرمایه اجتماعی ندارد.

هویت دینی به سه دسته ضعیف (۴۱° ۱۵)، متوسط (۶۸°) و قوی (۴۱/۱) و قوی (۹۵° ۶۸/۱) تقسیم گردید. نتایج نشان داد، تنها ۵ درصد از پاسخگویان دارای هویت دینی ضعیف و ۱۱/۳ درصد هویت دینی متوسط بوده‌اند. این در حالی است که بیش از دو سوم (۸۸/۲ درصد) از افراد دارای هویت دینی قوی بوده‌اند.

نتایج نشان دادند که بین هویت دینی و سرمایه اجتماعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. این یافته تحقیق با نتایج تحقیق کتابی و همکاران (۱۳۸۳)، ربانی و طاهری (۱۳۸۷)، گنجی (۱۳۸۷)، جانسون و جانگ (۲۰۰۴)، کینگ و جیمز (۲۰۰۴)، لیم و پاتنام (۲۰۱۰) که نشان دادند بین هویت دینی و سرمایه اجتماعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد، انطباق دارد و آنها را تأیید می‌کند. همچنین، از آنجایی که نتایج این تحقیق نشان داد هرچه هویتی دینی افراد افزایش یابد، سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد، با رویکردهای نظری مطرح شده در چارچوب نظری تحقیق نیز همخوانی دارد؛ به طوری که ایوانز (۱۳۷۹) بر نقش فعالیت‌های دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند و معتقد بود که رفتار دینی با سایر مؤمنان، دوستان و اعضای خانواده می‌تواند گامی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود. بنا به نظر لوین و الیسون (۱۹۹۸) افرادی که به طور منظم و بیشتر در عبادات دینی شرکت می‌کنند، دارای شبکه‌های اجتماعی و روابط وسیع‌تری هستند؛ بنابراین از تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات فراوان‌تر و متنوع‌تری برخوردار می‌شوند. همچنین، کاندلند (۲۰۰۰)، معتقد است اعتقادات دینی از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هموعان، وظیفه‌شناسی، احترام نسبت به دیگران، صداقت و اعمال هنجارهای همبستگی می‌تواند مبنای سرمایه اجتماعی قلمداد گردد. در حقیقت، بیشتر آموزه‌های دینی بر مبنای احترام به حقوق دیگران، همیاری با افراد جامعه، معاشرت‌های سالم با همکیشان، ایجاد اعتماد در دیگران و دیگر ارزش‌های اخلاقی نیک و مثبتی است که اگر دینداران

خواهیم بود (خلقیان، ۱۳۸۷: ۴۲-۵۲). هویت دینی نیز از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرایندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد (گنجی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۳-۱۴۴). بر این اساس، این تحقیق به بررسی میزان سرمایه اجتماعی در میان شهروندان بالای ۱۸ سال شهر یاسوج پرداخته و ارتباط آن با هویت دینی را مورد توجه قرار داده است که طی آن به نتایج زیر رسیده است.

میانگین نمره سرمایه اجتماعی در ابعاد اعتماد اجتماعی ۴/۳، شبکه اجتماعی ۴/۶، مشارکت اجتماعی ۷/۴، آگاهی اجتماعی ۲/۵ و در مجموع ۱۸/۸ است، که از میانگین واقعی که به ترتیب برای بعد اعتماد اجتماعی (۴/۵)، شبکه (۳/۵)، مشارکت (۵)، آگاهی اجتماعی (۳) و در مجموع (۱۶) بوده است، بیشتر است. نتایج نشان داد، تنها ۴/۷ درصد از پاسخگویان دارای سرمایه اجتماعی ضعیف و ۵۵/۸ درصد سرمایه اجتماعی متوسط بوده‌اند. این در حالی است که (۳۹/۵ درصد) از افراد دارای سرمایه اجتماعی قوی بوده‌اند. همچنین، نتایج در ابعاد جزئی‌تر نیز نشان داد که اعتماد اجتماعی تنها در بین ۱۴/۴ درصد پاسخگویان قوی بوده و در ۵۱/۳ درصد اعتماد اجتماعی متوسط و ۳۴/۳ درصد ضعیف بوده است. در بعد شبکه اجتماعی ۲۷/۵ درصد قوی، ۶۱/۸ درصد متوسط و ۱۰/۷ درصد ضعیف بودند. همچنین، در بعد مشارکت اجتماعی ۵۶/۵ درصد قوی، ۳۰/۹ درصد متوسط و ۱۲/۶ درصد ضعیف بودند. در بعد دیگر؛ یعنی آگاهی اجتماعی تنها ۶/۸ درصد دارای آگاهی اجتماعی قوی و ۳۷/۲ درصد آگاهی متوسط و ۵۶ درصد دارای آگاهی اجتماعی ضعیف بودند.

میانگین نمره هویت دینی نیز در ابعاد مناسبی ۱۷/۰۲، اعتقادی ۲۳/۴، احساسی ۲۲/۹، پیامدی ۱۷/۴ و در مجموع ۸۰/۶ است که از میانگین واقعی که به ترتیب برای بعد مناسبی (۱۵)، اعتقادی (۱۵)، احساسی (۱۵)، پیامدی (۱۲) و در مجموع (۵۷) بوده است، بیشتر است. بدین ترتیب، میزان

بدین شکل عمل کنند، پیامد آن بالا رفتن سرمایه اجتماعی در جامعه است.

ورود متغیرهای جمعیتی به عنوان متغیرهای کنترل به تحقیق، نشان داد در بین متغیرهای جمعیتی تنها سن قادر است به طور معناداری سرمایه اجتماعی را پیش‌بینی کند و سایر متغیرها تأثیری بر رابطه متغیرهای اصلی تحقیق (هویت دینی و سرمایه اجتماعی) ندارند. براین اساس، لازم است در تحقیقات آتی، اثر متغیر سن بر سرمایه اجتماعی و شیوه‌های کنترل یا حذف آن مورد توجه قرار گیرد.

بحث

در بحث مربوط به هویت دینی، کاملاً مشخص است که از میزان پایبندی مردم به مناسک دینی کاسته شده است. بر این اساس، ما با دینداری رو به رو شده‌ایم که به جای عمل به مناسک، فقط نیت آن را ملاک قرار داده‌اند و پایبندی چندانی برای برگزاری عمل ندارند. این امر به معنای تهی ساختن دین از اصول الهی آن نیست، اما در صورتی که به پویایی دینی توجه نشود، باید انتظار داشت کنشگران دینی به سمت و سوی دیگری برای پاسخگویی به نیازهای خود بروند. در بحث مربوط به سرمایه اجتماعی نیز آنچه مسلم است، پایین بودن سطح آگاهی اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی است. پایین بودن سطح آگاهی اجتماعی را می‌توان به ضعف عملکرد نهادهای فرهنگی در جامعه نسبت داد و کاهش اندازه شبکه اجتماعی در جامعه امروزی را می‌توان بیشتر تحت تأثیر ابزارهای تکنولوژی، از جمله ماهواره و تلویزیون نسبت داد، چرا که این برنامه‌ها عملاً فرصت تعاملات اجتماعی را کاهش می‌دهند، اما در مجموع، هر چند نتایج این تحقیق هم جهت با سایر تحقیقات و نظریات مطرح شده نشان داد که هویت دینی می‌تواند بر سرمایه اجتماعی افراد تأثیر داشته باشد، اما ضریب تبیین پایین آن نشان می‌دهد که باید در بررسی تأثیر این مفهوم بر سرمایه اجتماعی با کمی احتیاط عمل کنیم و دیدگاه‌ها و تحقیقات خوش‌بینانه‌ای که در این زمینه وجود

دارد را با دقت بیشتر مورد تأمل و بحث قرار دهیم. از آنجایی که سرمایه اجتماعی مفهوم بسیار گسترده‌ای است و دارای ابعاد گوناگون و متنوعی است، در نتیجه، عوامل زیادی می‌تواند آن را تحت تأثیر قرار دهد. بر این اساس، هویت دینی نیز به عنوان یک پدیده اجتماعی تنها قسمتی از آن را می‌تواند تحت تأثیر خود قرار دهد و قسمت‌های زیادی از آن به عوامل گوناگون دیگری بستگی دارد. در نتیجه، هویت دینی به تنهایی نمی‌تواند تأثیراتی را که انتظار می‌رود بر سرمایه اجتماعی داشته باشد که این خود مسأله‌ای است که باید مورد توجه بیشتری قرار گیرد، اما با همه این اوصاف، هویت دینی افراد هر چند به صورتی ضعیف، اما می‌تواند تأثیر مثبتی بر سرمایه اجتماعی داشته باشد و باید از طرف مسؤولان فرهنگی و اجتماعی جامعه این موضوع مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- اندیشمند، ویدا. (۱۳۸۸). «شناسایی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها به منظور ارائه مدلی جهت ارتقای آن»، *فصلنامه رهبری و مدیریتی آموزشی*، سال سوم، شماره دوم، ص ۹ ° ۳۴.
- آهنکوب‌نژاد، محمدرضا. (۱۳۸۸). «مطالعه میزان پایبندی دینی جوانان شهر اهواز»، *پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، شماره سوم، ص ۱ ° ۲۴.
- ایوانز، دیوید و دیگران. (۱۳۷۹). «بررسی مجدد رابطه دین و جرم»، مترجم: علی سلیمی، *نشریه حوزه و دانشگاه*، ش ۲۳، ص ۱۴۲ ° ۱۷۸.
- ایمان، محمدتقی و سروش، مریم. (۱۳۸۱). «بررسی و ارزیابی مؤثر بر هویت دینی جوانان در شیراز»، *مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، دوره دوم، ش ۳۰ و ۳۱، ص ۳۹ ° ۶۸.
- پناهی، محمدحسین و شایگان، فریبا. (۱۳۸۶). «اثر میزان هویت دینی بر اعتماد اجتماعی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ش ۲۷، ص ۷۳ ° ۱۰۸.

- جوهری، فاطمه و باقری، لیلا. (۱۳۸۶). «تأثیر استفاده از اینترنت بر سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی: بررسی مقایسه‌ای استان‌های ایران»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، سال ۱۵، ش ۵۸-۵۹، ص ۳۳-۶۶.
- خلقیان، عباس. (۱۳۸۷). «دین و سرمایه اجتماعی»، *رشد علوم اجتماعی*، دوره دوازدهم، شماره دوم، ص ۴۲-۵۲.
- ربانی، رسول و طاهری، زهرا. (۱۳۸۷). «تبیین جامعه‌شناختی میزان هویت دینی و تأثیر آن بر سرمایه اجتماعی در بین ساکنان شهر جدید بهارستان اصفهان»، *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، سال پنجم، شماره دوم، ص ۹۱-۱۲۹.
- رنانی، محسن و مؤیدفر، رزیتا. (۱۳۸۷). «سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی: بررسی مقایسه‌ای استان‌های ایران»، *فصلنامه مدیریت و توسعه*، ش ۶۸ و ۶۹، ص ۷۹-۱۰۶.
- ریاحی، محمد اسماعیل و علیوردی‌نیا، اکبر. (۱۳۸۸). «بررسی اثرات هویت دینی و جهت‌گیری دینی بر سلامت روان دانشجویان دانشگاه مازندران»، *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، سال پنجم، شماره دوم، ص ۵۱-۹۰.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن. (۱۳۸۵). *سالنامه آماری استان کهگیلویه و بویراحمد*.
- سروش، مریم و افراسیابی، حسین. (۱۳۸۹). «سرمایه اجتماعی، هویت و مشارکت اجتماعی جوانان شیراز»، *پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، شماره پنجم، ص ۱۲۳-۱۵۵.
- سلطانی، طاهره و جمالی، مژده. (۱۳۸۷). «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و سلامت روانی مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز»، *فصلنامه مدیریت و توسعه*، ش ۶۸ و ۶۹، ص ۳۳-۶۶.
- شجاعی‌زند، علیرضا؛ شریعتی مزینانی، سارا و حبیب‌زاده خطبه سرا، رامین. (۱۳۸۵). «بررسی وضعیت هویت دینی در بین دانشجویان»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال هفتم، شماره دوم، ص ۵۵-۸۰.
- شجاعی‌زند، علیرضا. (۱۳۸۴). «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، *جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۶، ش ۱، ص ۳۴-۶۶.
- غفاری و امیدی. (۱۳۸۸). *کیفیت زندگی شاخص توسعه اجتماعی*، تهران: نشر شیرازه.
- فقیهی، ابوالحسن و فیضی، طاهره. (۱۳۸۵). «سرمایه اجتماعی رویکردی نو در سازمان»، *دانش مدیریت*، ش ۷۲، ص ۲۳-۴۶.
- قاسمی، وحید و امیری اسفرجانی، زهرا. (۱۳۹۰). «تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی درون گروهی (مطالعه موردی شهر اصفهان)»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال بیست و دوم - شماره پیاپی ۴۲، شماره دوم، ص ۲۱-۴۶.
- کتابی، محمد؛ گنجی، محمد؛ احمدی، یعقوب و معصومی، رضا. (۱۳۸۳). «دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی فرهنگی»، *مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان*، جلد هفدهم، شماره دوم، ص ۱۶۹-۱۹۲.
- گنجی، محمد و هلالی ستوده. (۱۳۹۰). «رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی (رویکردی نظری و تجربی در بین مردم شهرستان کاشان)»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال بیست و دوم، شماره پیاپی ۴۲، شماره دوم، ص ۹۵-۱۲۰.
- گنجی، محمد؛ نعمت‌الهی، زهرا؛ طاهری، زهرا. (۱۳۸۹). «رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی در بین مردم

- King, P.E. James, L.F. (2004) "Religion as a Resource for Positive Youth Development: Religion, Social Capital, and Moral Outcomes". *Developmental Psychology*, Vol. 40, No. 5, 703° 713.
- Johnson, R.B. Jang, S.J. (2004) "Explaining Religious Effects on Distress Among African Americans". *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 43:2, p 239-260.
- Krijcie, R.V. Morgan, D.W. (1970) "Determining Sample Size for Research Activities". *Educational and Psychological Measurement*, 30, P, 607-610.
- Laird O'Brien, Celia. (2011) "*Navigating the Transition: the Informational Networks and Help-Seeking Behavior of Community College Transfer Students*". Dissertation Publishing. In the Graduate College the University of Arizona. UMI Number: 3450751
- Lim, C. Putnam, R.D. (2010) "Religion, Social Networks, and Life Satisfaction". *American Sociological Review*, 75(6) 914° 933.
- Ok Seol, K. (2010) "*Religious Identity as a Mediator Between Religious Socialization from Parents, Peers and Mentors and Psychological Well-Being and Adjustment Among Korean American Adolescents*". Dissertation Publishing, ProQuest, Submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota. Richard M.L. Ph.D. Adviser.
- Petersen, Dana M. (2008) "*Social Capital, Social Support, and Quality of Life Among Long-Term Breast Cancer Survivors*". A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Health Services and Policy Analysis in the Graduate Division of the University of California, Berkeley. ProQuest, UMI(3334270), Dissertation Publishing.
- Ulriksen, C. (2008) "*The Significance of Social Capital as a Concept for Understanding and Analyzing Community-Based Organizations: Lessons for Chile*". A thesis submitted In partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts In Urban and Environmental Policy and Planning, Tufts University
- Woodhouse, Andrew. (2006) "Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study". *Journal of Rural Studies*, 22 : 83° 94.
- کاشان، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و یکم، شماره پیاپی ۴۰، شماره چهارم، ص ۱۲۳-۱۴۴.
- محسنی تبریزی، علی‌رضا، آقامحسینی، مریم. (۱۳۸۹). «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری، مورد پژوهی: شهر محلات»، دو فصلنامه مدیریت شهری، ش ۲۶، ص ۱۴۷-۱۶۲.
- ملاحسینی، حسین. (۱۳۸۱). بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع هویت دینی در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- مهدوی، محمدصادق و رحمانی خلیلی، احسان. (۱۳۸۷). «بررسی تأثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره چهارم، ص ۵-۲۹.
- وحید، فریدون؛ کلانتری، صمد و فاتحی، ابوالقاسم. (۱۳۸۳). «رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان؛ مطالعه موردی یازده دانشگاه شهر تهران»، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، جلد هفدهم، شماره دوم، ص ۵۲-۹۲.
- Baker, C. Smith, G. (2010) "Spiritual, Religious and Social Capital ° Exploring their Dimensions and their Relationship with Faith-Based Motivation and Participation in UK Civil Society". *Based on a Paper Presented at the BSA Sociology of Religion Group Conference Edinburgh*, P 1 ° 40 .
- Canland, C. (2000) "ReLigion and Community Development in Southern Asia". *Policy Sciences*, Vol. 33, p355-374.
- Das, J. Raju. (2003) "*Social capital and poverty of the wage-labour class: problems with the social capital theory*". University of Dundee, Department of Geography, Dundee Ddi 4hn.p: 27-45
- Ellison, C.G. Levin, J. S. (1998) "The Religion-Health Connection: Evidence, Theory and Future Direction". *Health Education & Behavior*, Vol. 25(6). P 700-720.